

Fyrri Klemensarbréf og siðfræðileg arfleifð Páls í Róm

Inngangur: Fyrri Klemensarbréf

Fyrri Klemensarbréf (1Klem) er eitt af elstu ritum kristindómsins, líklega skrifað í lok fyrstu aldar. Það er þó almennt síður þekkt en mörg önnur kristin rit frá þessum tíma. Meginástæðan er væntanlega sú að ritið er ekki að finna í regluritasafni Nýja testamentisins eins og það safn var að endingu skilgreint og afmarkað á fjórðu öld.¹ Fyrir þann tíma töldu þó sumir frammámenn forn-kirkjunnar að Fyrri Klemensarbréf ætti að tilheyra regluritasafninu.² Bréfið er jafnan flokkað með ritum hinna svokölluðu „Postullegu feðra“ sem er safn nokkurra rita frá fyrstu og annarri öld.³ Þau rit voru almennt viðurkennd af ráðandi öflum innan forn-kirkjunnar í kenningarlegu tilliti, en þó ekki að því marki að þau hafi að lokum hafnað innan regluritasafnsins. Mér vitanlega hefur Fyrri Klemensarbréf ekki verið gefið út í fræðilegri íslenskri þýðingu.

Bréfið geymir umfangsmikinn texta á grísku (65 kafla) sem að öllum líkindum er raunverulegt bréf sem var skrifað til kristins⁴ safnaðar í borginni Korintu (τῆ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ τῆ παροικουσία Κόρινθον).⁵ Samkvæmt inngangi bréfsins var það ritað í Róm (ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ ἡ παροικοῦσα Ῥώμην). Forn hefð segir að

¹ Um kanónsögu Nýja testamentisins, sjá: Clarence E. Glad, *Átökín um textann: Nýja testamentið og upphaf kristni*, Reykjavík: Háskólaútgáfan/Grettisakademían, 2004, bls. 16–34; Lee M. McDonald, *The Formation of the Christian Biblical Canon*, Peabody: Hendrickson, 1995, bls. 137–249.

² T.d. Evsebíus, „faðir kirkjusögunnar“. Sjá McDonald, *Formation*, bls. 18, 223–225, 244 nmgr. 78, 274–276.

³ Ritsafnið inniheldur ritin Fyrri Klemensarbréf, Síðara Klemensarbréf (höfundur annar, líklega frá miðri annarri öld), Bréf Ignatíusar frá Antiókkíu (sjö að tölu), Bréf Pólýkarpusar, Píslarvætti Pólýkarpusar, Tólfpostulakenningin (Didache), Bréf Barnabasar, Papiásarbrotin, Bréf Díognetusar og Hirðir Hermasar. Í Loeb Classical Library (LCL) er aðgengileg útgáfa á frumtextanum ásamt enskri þýðingu.

⁴ Þess ber að geta að orðin „kristinn“ og „kristnir“ koma ekki fyrir í 1Klem, en í ljósi þess að orðið „kristinn“ (χριστιανός) er notað í Fyrri Pétursbréfi (4.16), sem að öllum líkindum er samtímarit frá Róm, leyfi ég mér að tala um „kristna“ í tengslum við 1Klem. Þó ber að hafa í huga að það er ekki fyrr en á árabílinu 110–115 sem við sjáum fyrstu rituðu aðgreininguna á gyðingdómi (ιουδαϊσμός) annars vegar og kristindómi (χριστιανισμός) hins vegar (Ignatíus frá Antiókkíu, *Magn.* 10; *Rom.* 3; *Phld.* 6). Um 1Pét sem samtímarit frá Róm, sjá Runar M. Þorsteinsson, *Roman Christianity and Roman Stoicism: A Comparative Study of Ancient Morality*, Oxford: Oxford University Press, 2010, bls. 105–107.

⁵ Gríska orðið ἐκκλησία er stundum þýtt sem „kirkja“ í fræðilegri umfjöllun um 1Klem og önnur frumkristin rit frá fyrstu öld, en slík þýðing er tímaskykkja og betra er að þýða orðið sem „söfnuður“. Notkun sagnarinnar παροικέω (hér í lýsingarhátti) er athyglisverð í þessu sambandi, en hún er ekki aðeins notuð um söfnuðinn í Korintu heldur einnig söfnuðinn í Róm. Sögnin getur vísað til þess að viðkomandi (a) sé íbúi á tilteknum stað, (b) búi í nágrenni staðarins eða (c) að viðkomandi sé aðkomamaður á staðnum og þá stundum í þeirri táknrænu merkingu að staðurinn sé einungis tímabundinn (jarðneskur) dvalarstaður (þ.e. í samanburði við eilífan, himneskan stað); sjá yfirlit í: Danker-Bauer-Arndt-Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 3. útg., Chicago: University of Chicago Press, 2000, undir orðunum παροικέω, παροικία og πάροικος, með frekari dæmum (t.d. Lúk 24.18; Post 7.6, 29; 13.17; Ef 2.19; Heb 11.9; 1Pét 1.17; 2.11). Margir þýðendur 1Klem velja að þýða παροικέω hér í táknrænni merkingu (c).

Klemens, þá biskup í Róm,⁶ hafi skrifað bréfið,⁷ en við vitum þó ekki hver samdi textann, því að höfundurinn er ekki nafngreindur — nafnið Klemens kemur hvergi fyrir í bréfinu. Í ljósi þess að bréfið er sagt vera frá „söfnuði Guðs“ í Róm, auk þess sem fyrsta persóna fleirtala („við“) er ávallt notuð í textanum, er vel mögulegt að fleiri en einn höfundur sé að textanum. Flestir fræðimenn telja þó að bréfið hafi verið samið af einum höfundi.⁸ Til einföldunar fyrir umfjöllunina mun ég vísa til höfundarins/höfundanna með nafninu „Klemens“ í þessari grein.

Ýmsar tilgátur hafa verið lagðar fram um ritunartíma Fyrra Klemensarbréfs, allt frá u.þ.b. 70 til 140, en flestir sérfræðingar telja að textinn hafi verið skrifaður um árið 95, þ.e.a.s. í lok valdatíðar Dómitíanusar keisara (96).⁹ Tilefni bréfsins eru deilur innan safnaðarins í Korintu sem snúast um valdabaráttu¹⁰ sem Klemens vill blanda sér í, mögulega að beiðni Korintumanna sjálfra eða einhverra innan þess safnaðar.¹¹ Markmið Klemensar er að koma á „friði og einhug“ (εἰρήνη καὶ ὁμόνοια)¹² í söfnuðinum, fyrst og fremst með því að sannfæra nokkra ótilgreinda deiluaðila¹³ um að lúta valdi þeirra sem réttilega voru skipaðir „öldungar“ (πρεσβύτεροι).¹⁴

Megintilgangur þessarar greinar snýst þó hvorki um tilefni né markmið Fyrra Klemensarbréfs, heldur er ætlunin að beina sjónum að bakgrunni bréfsins og höfundar (eða höfunda) í borginni Róm í lok fyrstu aldar. Spurt er að hvaða leyti siðfræðilegar áherslur bréfsins kunni að endurspeglar félagslegan og kenningarlegan bakgrunn þess. Í því skyni er gefið almennt yfirlit yfir siðfræði Fyrra Klemensarbréfs. Jafnframt er leitast við að greina siðfræði bréfsins með

⁶ Þess má geta að sterk Klemensarhefð hefur varðveist við kirkjuna Basilica di San Clemente í Róm, rétt austan við Colosseum. Núverandi kirkja var byggð á tólftu öld, en undir henni hafa fornleifafræðingar grafið upp kirkju frá fjórðu öld og þar fyrir neðan ýmis smærri rými frá fyrstu öld e.Kr., þar á meðal rými helgað dýrkun á Míþrasi.

⁷ Elstu heimildir sem tilgreina Klemens sem höfund eru frá seinni hluta annarrar aldar (Dionýsius frá Korintu, skv. Evsebíusi, *Hist. eccl.* 4.23.10–11; Hegešippus, skv. Evsebíusi, *Hist. eccl.* 4.22.1; Íreus, *Haer.* 3.3.3; Klemens frá Alexandríu, *Strom.* 1.38; 4.105; 4.111.1; 6.65.3). Órígenes (d. u.þ.b. 253) taldi að höfundurinn væri sá Klemens sem Páll nefnir sem samverkamann sinn í Fil 4.3 (*Comm. Jo.* 6.36). Sjá frekari umfjöllun um höfund 1Klem í J.B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers, Part I: S. Clement of Rome*, 1. bindi, London: Macmillan, 1890, bls. 21–72, 358–361; Andreas Lindemann, *Die Clemensbriefe*, HNT 17, Tübingen: Mohr (Siebeck), 1992, bls. 12–13; Horacio E. Lona, *Der erste Clemensbrief*, Kommentar zu den Apostolischen Vätern 2, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, bls. 66–69; L.L. Welborn, „Early Christianity at Rome as Reflected in the So-Called First Epistle of Clement“, *The First Urban Churches 6: Rome and Ostia*, ritstj. James R. Harrison og L.L. Welborn, Writings from the Greco-Roman World Supplement Series 18, Atlanta: SBL Press, 2021, bls. 137–199, hér 165–181.

⁸ Sbr. Peter Lampe, *From Paul to Valentinus: Christians at Rome in the First Two Centuries*, þýð. Michael Steinhauser, Minneapolis: Fortress Press, 2003, bls. 217.

⁹ Sjá umfjöllun í Lightfoot, *Apostolic Fathers*, bls. 27, 346–358; James S. Jeffers, *Conflict at Rome: Social Order and Hierarchy in Early Christianity*, Minneapolis: Fortress, 1991, bls. 90–94; Bart D. Ehrman, „Introduction [að 1Klem]“, *The Apostolic Fathers I*, ritstj. og þýð. B.D. Ehrman, LCL 24, Cambridge: Harvard University Press, 2003, bls. 18–33, hér 23–25; Andrew Gregory, „Disturbing Trajectories: 1 Clement, the Shepherd of Hermas and the Development of Early Roman Christianity“, *Rome in the Bible and the Early Church*, ritstj. Peter Oakes, Carlisle: Paternoster, 2002, bls. 142–166. Frekari tilvísanir má finna í: Welborn, „Early Christianity“, bls. 137 nmgr. 1.

¹⁰ 1Klem 1.1; 3; 44; 46.5–9; 47; 57.1–2; 63; 65.1.

¹¹ Sjá 1Klem 1.1; 44.6; 47.6–7. Sjá einnig umfjöllun í: William L. Lane, „Social Perspectives on Roman Christianity during the Formative Years from Nero to Nerva: Romans, Hebrews, 1 Clement“, *Judaism and Christianity in First-Century Rome*, ritstj. Karl P. Donfried og Peter Richardson, Grand Rapids: Eerdmans, 1998, bls. 196–244, hér 226–227, 230.

¹² 1Klem 63.2 (κατὰ τὴν ἐντευξιν, ἣν ἐποιήσαμεθα περὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας ἐν τῇδε τῇ ἐπιστολῇ); sbr. 20.10, 11; 60.4; 65.1. Um þetta stef sem megintilgang bréfsins, sjá: Lindemann, *Clemensbriefe*, bls. 13. Ítarlega umfjöllun um εἰρήνη καὶ ὁμόνοια og tengd hugtök í 1Klem má finna í: Odd M. Bakke, „Concord and Peace“: *A Rhetorical Analysis of the First Letter of Clement with an Emphasis on the Language of Unity and Sedition*, WUNT 2.143, Tübingen: Mohr (Siebeck), 2001, bls. 63–203.

¹³ 1Klem 1.1 (ὀλίγα πρόσωπα); 47.6 (δι' ἐν ἡ δύο πρόσωπα).

¹⁴ Sjá 1Klem 1.3; 21.6; 44.3–6; 47.6; 57.1–2.

Því að kanna helstu heimildir höfundar og fordæmi í þeim efnum. Allar þýðingar á fornum textum eru mínar eigin.¹⁵

Félagslegur bakgrunnur Fyrra Klemensarbréfs í Róm

Fyrra Klemensarbréf er sendibréf til Korintu. Það kemur því ekki á óvart að höfundur beini sjónum sínum að aðstæðum þar. Á hinn bóginn hefur það vakið athygli margra fræðimanna hversu lítið er í raun sagt um félagslegar aðstæður í Korintu. Í viðleitni sinni til að leysa deilumál Korintumanna sækir Klemens þess í stað í kistu frumkristinna hefða sem hann hefur aðgang að og leitast við að beita slíkum þáttum til að hafa áhrif á deiluna í Korintu. Í því ljósi hafa margir fræðimenn réttilega bent á að bréfið geti gefið ýmsar vísbendingar um aðstæður í Róm á ritunartíma þess.¹⁶ Klemens gefur þetta reyndar sjálfur til kynna þegar hann útskýrir nánar tilgang bréfsins með því að beita líkingamáli úr heimi íþrótta og kappleikja: „Við skrifum þessa hluti, mín elskuðu, ekki aðeins til að leiðbeina ykkur, heldur einnig til að áminna okkur sjálf. Því við erum stödd á sama leikvangi (σκάμμα) og stöndum frammi fyrir sömu baráttu (ἀγών)“ (7.1).¹⁷

Ýmsir fræðimenn telja að höfundur Fyrra Klemensarbréfs hafi verið nokkuð vel settur félagslega,¹⁸ þ.e.a.s. á mælikvarða kristinna í Róm sem flestir tilheyrðu lægri stéttum (sbr. umfjöllun hér fyrir neðan). Ýmislegt í bréfinu bendir til þess að þetta geti verið rétt mat, einkum hvað menntun höfundar varðar. Ljóst þykir að höfundur hefur notið talsverðrar menntunar, jafnvel á sviði mælskulistar (það er þó umdeilt),¹⁹ sem tilheyrði hæsta stigi menntunar á rómverskum tíma.²⁰ Á textanum sést ennfremur að höfundur er í forystuhlutverki meðal kristinna í Róm og ljóst er að hann telur sig hafa sterkt kennivald sem slíkur. Það eru einstaka vísbendingar í bréfinu um að Klemens kunni að hafa verið af einhverjum efnum, en þær vísbendingar eru þó fremur óljósar. Sem dæmi má

¹⁵ Gríska textaútgáfan sem liggur til grundvallar er í ritróðinni Loeb Classical Library (LCL) í endurskoðaðri útgáfu Barts D. Ehrman (*The Apostolic Fathers I*, LCL 24, Cambridge: Harvard University Press, 2003). Útgáfa Ehrmans er grundvölluð á: Karl Bihlmeyer, *Die apostolischen Väter: Neubearbeitung der Funkeschen Ausgabe*, 3. útg., ritstj. Wilhelm Schneemelcher, Tübingen: Mohr (Siebeck), 1956. Tilvísanir í forna texta utan Biblíunnar fylgja tilvísanakerfi *The SBL Handbook of Style* (2. útg., 2014).

¹⁶ T.d. Barbara E. Bowe, *A Church in Crisis: Ecclesiology and Paraenesis in Clement of Rome*, HDR 23, Minneapolis: Fortress, 1988, bls. 22–23, 119–120, 157; James C. Walters, „Romans, Jews, and Christians: The Impact of the Romans on Jewish/Christian Relations in First-Century Rome“, *Judaism and Christianity in First-Century Rome*, ritstj. Karl P. Donfried og Peter Richardson, Grand Rapids: Eerdmans, 1998, bls. 175–195, hér 190–191; Lane, „Social Perspectives“, bls. 231; Jeffers, *Conflict*, bls. 97, 105; Welborn, „Early Christianity“, bls. 137–138, 170–181.

¹⁷ Þýðing mín er sett fram í kynhlutlausu formi. Frumtextinn inniheldur karlkynsform, eins og gjarnan tíðkaðist í karllægu umhverfi fyrstu aldar, en taka ber tillit til þess að karlkyns ávörp af taginu „elskaðir“ (ἀγαπητοί) og „bræður“ (ἀδελφοί), sem eru algengustu ávarpsformin í 1Klem, gátu vísað bæði til karla og kvenna í fornum bréfum. Á hinn bóginn kemur fyrir að Klemens ávarpi lesendur sína og áheyrendur sem „bóðurlegu“ (bókstaflega „karlar bóðurlegu“, þ.e. „bróðurlegu menn“), sbr. 14.1; 37.1; 62.1.

¹⁸ Sbr. t.d. Jeffers, *Conflict*, bls. 97–105; Lane, „Social Perspectives“, bls. 241–242; Martin Meiser, „Das Christentum in Rom im Spiegel des ersten Clemensbriefes“, *Christians as a Religious Minority in a Multicultural City: Modes of Interaction and Identity Formation in Early Imperial Rome*, ritstj. Jürgen Zangenberg og Michael Labahn, JSNTSup 243, London: T&T Clark, 2004, bls. 139–156, hér 143–146.

¹⁹ Sjá greiningu og umfjöllun í Bowe, *Church*, bls. 58–74; Lona, *Der erste Clemensbrief*, bls. 30–40, 72–73; Bakke, *Concord*, bls. 33–62. Lampe telur menntun höfundar varla hafa verið á hæsta stigi (*From Paul*, bls. 206–217).

²⁰ Gagnlegt yfirlit yfir rannsóknarsögu menntunar í fornöld má finna í: Sigurvin Lárus Jónsson, *James among the Classicists: Reading the Letter of James in Light of Ancient Literary Criticism*, SANt 8, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2021, bls. 195–210.

nefna að Klemens hvetur „hinn sterka“ (ὁ ἰσχυρός) til að sjá fyrir hinum „veikburða“ (τὸν ἀσθενῆ), en leggur síðan áherslu á að hinn „veikburða“ sýni hinum „sterka“ tillýðilega virðingu (38.2). Á sama stað hvetur hann fátæka (ὁ πτωχός) til að færa Guði þakki fyrir að veita fátækum hjálp fyrir atbeina hinna ríku (ὁ πλούσιος). Þess ber að gæta að slíkar hvatningar þurfa ekki endilega að fela í sér vísbendingar um stöðu Klemensar sjálfs. Á hinn bóginn gefa þær sterklega til kynna að hann hafi gengið út frá hefðbundnu rómversku kerfi verndara og skjólstæðinga (e. *patronage*).²¹

Í þessu sambandi má geta þess að Klemens hvetur lesendur sína til fullrar hlýðni við veraldleg, rómversk yfirvöld,²² enda eru engin sjáanleg merki í textanum um neikvætt viðhorf til yfirvalda á ritunartíma textans.²³ Ýmislegt bendir reyndar til þess að Klemens nýti sér orðaforða rómverskrar hugmyndafræði meðvitað.²⁴ Rómverski herinn er til að mynda notaður sem fyrirmynd að valdastrúktúr innan kristinna safnaða og rómverskir höfðingjar eru sagðir vera höfðingjar „okkar“.²⁵ Myndin af rómverskum yfirvöldum er m.ö.o. ekki hlutlaus, heldur afar jákvæð. Lýsandi dæmi er að finna í niðurlagi bréfsins þar sem höfundurinn ákallar Guð og biður hann um hjálp til að sýna „stjórnendum okkar og yfirboðurum á jörðinni“ hlýðni (60.4).²⁶ Í beinu framhaldi fullyrðir Klemens að vald veraldlegra yfirvalda sé frá Guði komið:

Herra, þú hefur gefið þeim vald (ἐξουσίαν) til að ríkja í gegnum þinn dýrlega og ólýsanlega kraft, svo að við megum þekkja þá dýrd (δόξαν) og þann heiður (τιμὴν) sem þú hefur úthlutað þeim og sýna þeim hlýðni (ὑποτάσσεσθαι). Þannig streitumst við ekki gegn neinu sem er samkvæmt þínum vilja. Veit þeim, Drottinn, góða heilsu, frið, einhug og stöðugleika, svo að þau megi sinna þeirri stjórnun óaðfínanlega sem þú hefur gefið þeim... Drottinn, stýr áformum þeirra samkvæmt því sem er gott og þér þóknlegt, þannig að þegar þau beita valdinu (ἐξουσίαν) sem þau öðluðust frá þér á fróman hátt, með friði og þýðleika, þá njóti þau miskunnar þinnar.²⁷

Nýlegar rannsóknir á félagslegri stöðu frumkristinna í Róm á fyrstu og annarri öld gefa til kynna að flest fólk í hreyfingunni hafi líklega tilheyrt lægri

²¹ Almenna umfjöllun um þetta kerfi í rómversku samfélagi má finna í: Richard P. Saller, *Personal Patronage under the Early Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982; Andrew Wallace-Hadrill, ritstj., *Patronage in Ancient Society*, London: Routledge, 1989. Styttri umfjöllun með textadæmum má finna í Jo-Ann Shelton, *As the Romans Did: A Sourcebook in Roman Social History*, 2. útgáfa, New York: Oxford University Press, 1998, bls. 11–15. Um kerfi verndara og skjólstæðinga í frumkristni, sjá: Peter Lampe, „Paul, Patrons, and Clients“, *Paul in the Greco-Roman World: A Handbook*, ritstj. J. Paul Sampley, Harrisburg: Trinity Press, 2003, bls. 488–523. Um Klemens í samhengi þessa kerfis, sjá einkum Jeffers, *Conflict*, bls. 131–134; Bakke, *Concord*, bls. 302–315.

²² Flestir fræðimenn í dag hafna eldri hugmyndum um að 1Klem hafi verið ritað þegar ofsóknir af hálfu rómverskra yfirvalda, þ.e.a.s. Dómitíanusar keisara, stóðu yfir (sbr. t.d. Lightfoot, *Apostolic Fathers*, bls. 81, 351–352; L.W. Barnard, „Clement of Rome and the Persecution of Domitian“, *New Testament Studies* 10:2/1964, bls. 251–260). Orð höfundar um „skyndilega og endurtekna ógæfu og raunir“ (1.1) þurfa ekki að vísa í ofsóknir. Auk þess er afar ólíklegt að sú einhlíða jákvæðni í garð yfirvalda sem birtist í bréfinu hefði komið fram í slíku samhengi. Sjá frekar Ehrman, „Introduction“, bls. 24; Welborn, „Early Christianity“, bls. 144–156.

²³ Í 1Klem 5–6 má á hinn bóginn finna tilvísanir í ofsóknir Nerós keisara u.þ.b. 40 árum áður (sem Klemens kallar reyndar „mjög nýlega“ [ἔγγιστα], en það er sagt til samanburðar á „fornum“ [ἀρχαίων] dæmum úr sögu Hebra). Almenn yfirlit yfir viðhorf Klemensar til veraldlegra yfirvalda má sjá í: Adolf W. Ziegler og Gerbert Brunner, „Die Frage nach einer politischen Absicht des Ersten Klemensbriefes“, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 2.27.1, ritstj. Hildegard Temporini og Wolfgang Haase, Berlin: de Gruyter, 1993, bls. 55–76.

²⁴ Sjá Welborn, „Early Christianity“, bls. 176–181.

²⁵ 1Klem 37.1–4 (v. 2: κατανοήσωμεν τοὺς στρατευομένους τοῖς ἡγουμένους ἡμῶν).

²⁶ Hvatningin „við skulum sýna leiðtogum okkar virðingu“ í 21.6 á hins vegar líklega við um leiðtoga í kristnum söfnuðum, eins og ráða má af nánasta samhengi.

²⁷ 1Klem 61.1–2.

stigum samfélagsins en að efnameiri minnihluti hafi þó verið til staðar.²⁸ Með nokkurri einföldun má því segja að þessi samsetning endurspeglí almenna stéttastöðu fólks í stórborginni Róm,²⁹ þar sem lítill minnihluti tilheyrði efstu stéttum og hagur meirihlutans var allt frá sémilegum til afar bágborins.³⁰ Hversu margir kristnir tilheyrðu efri stéttum Rómarborgar á ritunartíma Fyrra Klemensarbréfs er umdeilt meðal sérfræðinga, en út frá þeim heimildum sem við höfum má teljast ólíklegt að þeir hafi verið margir. Á hinn bóginn virðist fjöldi þeirra hafa farið hlutfallslega vaxandi á fyrstu og annarri öld. Auk þess er ljóst að kristið fólk sem var menntað og hafði efnahagslega burði var mikilvægt fyrir starfsemi kristinna safnaða í borginni.³¹ Hýsa þurfti samkomur (engar kirkjubyggingar voru til á þessum tíma), kosta búnað og næringu, lesa og útskýra skjöl og ritningar af ýmsu tagi, ásamt því að varðveita slík rit og skapa ný. Að framleiða bréf eins og Fyrra Klemensarbréf var til að mynda ekki ódýrt.³²

Flestir kristnir voru þó vafalaust af lægri stéttum. Einhverjir hafa verið iðnverkafólk.³³ Aðrir hafa verið þrælur eða frelsingjar (þ.e.a.s. fyrrverandi þrælur).³⁴ Sumir slíkra þræla/frelsingja voru eða höfðu verið í þjónustu rómverskra *patroni* af efri stéttum.³⁵ Aðrir voru eða höfðu verið í þjónustu keisara-fjölskyldunnar,³⁶ en slíkir þrælur/frelsingjar nutu talsvert góðrar félagslegrar stöðu á þeirra mælikvarða sem hluti af hinni stóru og valdamiklu *Familia*

²⁸ Sjá Lampe, *From Paul*, bls. 65–66, 71–72, 80, 86, 89, 90–92, 138–150, 184–186, 198–205, 234–236, 351–355; sami höf., „Early Christians in the City of Rome: Topographical and Social Historical Aspects of the First Three Centuries“, *Christians as a Religious Minority in a Multicultural City: Modes of Interaction and Identity Formation in Early Imperial Rome*, ritstj. Jürgen Zangenberg og Michael Labahn, JSNTSup 243, London: T&T Clark, 2004, bls. 20–32, hér 23–26; Jeffers, *Conflict*, bls. 35, 97–105, 115–120, 121–144; sami höf., „Jewish and Christian Families in First-Century Rome“, *Judaism and Christianity in First-Century Rome*, ritstj. Karl P. Donfried og Peter Richardson, Grand Rapids: Eerdmans, 1998, bls. 128–150.

²⁹ Í lok fyrstu aldar e.Kr. voru íbúar Rómar líklega um ein milljón talsins. Sjá: John E. Stambaugh, *The Ancient Roman City*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1988, bls. 89; David Noy, *Foreigners at Rome: Citizens and Strangers*, London: Duckworth, 2000, bls. 15–16; Walter Scheidel, „Germs for Rome“, *Rome the Cosmopolis*, ritstj. Catharine Edwards og Greg Woolf, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, bls. 158–176, hér 175.

³⁰ Almenna umfjöllun um stéttaskiptingu í rómversku samfélagi má finna í: Ramsay MacMullen, *Roman Social Relations: 50 B.C. to A.D. 284*, New Haven: Yale University Press, 1974, einkum bls. 88–120; Valerie Hope, „Status and Identity in the Roman World“, *Experiencing Rome: Culture, Identity and Power in the Roman Empire*, ritstj. Janet Huskinson; London: Routledge, 2000, bls. 125–152. Stutta og gagnlega samantekt má ennfremur finna í: Shelton, *As the Romans Did*, bls. 4–11. Eins og Shelton útskýrir voru það einkum þrír þættir sem ákvörðuðu stéttarstöðu fólks: (1) efnahagur, (2) frelsisstaða (var viðkomandi frjálms manneskja eða frelsingi eða þræll?) og (3) rómverskur ríkisborgararéttur.

³¹ Sbr. Lampe, *From Paul*, bls. 366–372.

³² Sjá t.d. E. Randolph Richards, *Paul and First-Century Letter Writing: Secretaries, Composition and Collection*, Downers Grove: InterVarsity Press, 2004, bls. 47–64.

³³ Sjá Rúnar M. Þorsteinsson, „Páll og tjaldgerðarfólk: Starfsemi og „hússöfnuður“ Prisku og Akvílasar í Rómarborg“, *Ritröð Guðfræðistofnunar* 52/2021, bls. 18–28, hér 21–28.

³⁴ Um þrælalag meðal kristinna til forna, sjá: Jennifer A. Glancy, *Slavery in Early Christianity*, New York: Oxford University Press, 2002.

³⁵ Margir fræðimenn telja t.d. að það heimilisfólk sem Páll biður fyrir kveðju til í Róm 16.10b og 11b (u.þ.b. árið 57) hafi verið slíkir þrælur eða frelsingjar sem tilheyrðu Aristóbúlosi annars vegar og Narkissosi hins vegar. Tédur *patroni*, Aristóbúlos og Narkissos, hafa líklega ekki tilheyrð Jesúhreyfingunni og orðalagið τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου/Ναρκίσσου (fremur en τοὺς Ἀριστοβούλου/Ναρκίσσου) bendir til þess að einungis hluti af heimilisfólki þeirra hafi tilheyrð hreyfingunni; sjá frekari umfjöllun í: Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians: The Social World of the Apostle Paul*, 2. útgáfa, New Haven: Yale University Press, 2003, bls. 75–76; Lampe, *From Paul*, bls. 164–165. Um (áframhaldandi) tengsl á milli þræla og frelsingja, sjá: Beryl Rawson, „Family Life among the Lower Classes at Rome in the First Two Centuries of the Empire“, *Classical Philology* 61/1966, bls. 71–83, hér 72.

³⁶ Sbr. t.d. kveðju Páls í Fil 4.22, hugsanlega frá Róm í kringum árið 60: „Öll hin heilögu heilsa ykkur, þó allra mest þau sem tilheyra húsi keisarans“ (ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἄγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς καίσαρος οἰκίας).

Caesaris.³⁷ Kládíus Efebus, sem nefndur er í 1Klem 65.1, kann að hafa verið einn slíkur.³⁸ Gríska nafnið Efebus (Ἐφεβος, *cognomen* hans) gefur til kynna að hann hafi verið þræll og nafnið Kládíus (lat. Claudius, *nomen gentilicium* hans) merkir að hann hafi verið frelsingi sem upphaflega tilheyrði fjölskyldu Kládíusar. Kládíus þessi Efebus var einn af þeim þremur sem treyst var fyrir bréfi Klemensar til Korintu. Annar í þeim hópi var Valeríus Bító sem einnig er nafngreindur í 1Klem 65.1. Gríska nafnið Bító (Βίτων) gefur upplýsingar um bakgrunn hans sem þræls og nafnið Valeríus sýnir að hann hafði tilheyrt hástéttarfjölskyldunni Valerii (eiginkona Kládíusar keisara, Valeria Messalina, tilheyrði t.a.m. þeirri fjölskyldu).³⁹ Sá þriðji, Fortunatus, var án efa þræll eða frelsingi. Lýsing Klemensar í 63.3 bendir til þess að þeir hafi allir tilheyrt Jesúhreyfingunni um langa hríð.⁴⁰ Þrælar í þjónustu keisarafjölskyldna sinntu ýmsum störfum sem kröfðust tilheyrandi menntunar, þar á meðal á sviði lesturs og ritunar.⁴¹ Einhverjir virðast hafa hagnast vel í þjónustu sinni fyrir slíkar fjölskyldur og urðu jafnvel efnamenn sem frelsingjar.⁴²

Sumir fræðimenn telja að höfundur Fyrra Klemensarbréfs hafi tilheyrt hópi frelsingja úr keisarafjölskyldu og að hann hafi því haft einhver tengsl við efri stéttir samfélagsins, enda virðist hann sýna meiri samstöðu með slíkum stéttum en með lægri stéttum.⁴³ Þrælar bjuggu venjulega í húsnæði eigenda sinna, jafnvel eftir að hafa öðlast frelsi, þar sem frelsingjar héldu oft á tíðum áfram að starfa fyrir fyrrum eigendum sína.⁴⁴ Hvort sem það gildi um Klemens eður ei má ljóst vera að félagsleg staða hans hefur verið nokkuð sterk meðal kristinna í Rómaborg í lok fyrstu aldar.

Síðfræðilegar áherslur Fyrra Klemensarbréfs: Eining, kærleikur og félagsleg ábyrgð

Síðfræði er ein af meginstöðum Fyrra Klemensarbréfs hvað efni varðar og síðferðileg hvatning skipar þar stóran sess. Í samræmi við tilgreint markmið bréfsins, sem er að stuðla að „friði og einhug“ í Korintu, leggur höfundur sérstaka áherslu á dygðir sem varða félagslega einingu og hvetja til hennar. Þar

³⁷ Sjá P.R.C. Weaver, *Familia Caesaris: A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972, bls. 1–8. Weaver ályktar að „the Familia Caesaris in general was an élite among the slave and freedman classes of Imperial society“ (bls. 295). Á hinn bóginn virðist félagslegur munur oft á tíðum hafa verið talsverður innan *Familia Caesaris*.

³⁸ Sjá umfjöllun í: Lampe, *From Paul*, bls. 184–186; Welborn, „Early Christianity“, bls. 163–165. Welborn bendir á að það sé mögulegt að foreldrar Kládíusar Efebusar og Valeríusar Bítós (sjá neðar) hafi verið frelsingjar fremur en þeir sjálfir.

³⁹ Sjá Peter Lampe, „Roman Christians under Nero (54–68 CE)“, *The Last Years of Paul: Essays from the Tarragona Conference, June 2013*, ritstj. Armand Puig i Tàrrach o.fl., Tübingen: Mohr Siebeck, 2015, bls. 111–129, hér 112–113.

⁴⁰ 1Klem 63.3a: „Við sendum ykkur trausta og háttvísa menn sem hafa lifað flekklausu lífi á meðal okkar frá æsku til gamals aldurs“ (ἐπέμψαμεν δὲ ἀνδρας πιστους και σωφρονας ἀπο νεότητος ἀναστραφέντας ἕως γήρους ἀμέμπτως ἐν ἡμῖν).

⁴¹ Sjá Weaver, *Familia Caesaris*, einkum bls. 227–243.

⁴² Sbr. t.d. Martialis, *Epigr.* 2.32; Svetóníus, *Nero* 48.1.

⁴³ Jeffers, *Conflict*, bls. 32–35, 97–105; Bakke, *Concord and Peace*, bls. 6–8. Sbr. einnig Kirsopp Lake, „[Inngangur að] The First Epistle of Clement to the Corinthians“, *The Apostolic Fathers I*, LCL, Cambridge: Harvard University Press, 1912, bls. 4.

⁴⁴ Sbr. Jeffers, „Jewish and Christian Families“, 132–133.

má helst nefna dygðir (að mati Klemensar) eins og auðmýkt (ταπεινοφροσύνη),⁴⁵ undirgefni (ὕποταγη)⁴⁶ og hlýðni (ὕπακοή).⁴⁷ Því hefur reyndar verið haldið fram að ταπεινοφροσύνη (auðmýkt) sé sú dygð sem mest áhersla er lögð á í Fyrri Klemensarbréfi.⁴⁸ Þessu til stuðnings má benda á að helstu lestirnir sem tilgreindir eru í bréfinu eru einmitt lestir sem taldir eru valda og viðhalda óeiningu og fela í sér skort á auðmýkt. Fremstir þar í röð eru misklíð (στάσις),⁴⁹ þrætugirni (ἔρις)⁵⁰ og flokkadrættir (σχίσμα),⁵¹ sem koma einkum fyrir þar sem deilan í Korintu er rædd. Aðrir lestir sem falla undir sama hatt eru afbrýði (ζήλος),⁵² öfund (φθόνος),⁵³ oflæti (ἀλαζονεία)⁵⁴ og hroki (ὕπερηφανία).⁵⁵

Það má finna aðrar áberandi dygðir en þessar þrjár helstu (auðmýkt, undirgefni og hlýðni) í Fyrri Klemensarbréfi, því að Klemens teflir einnig fram dygðum sem eru ekki tengdar deilunni í Korintu með sama augljósa hætti, heldur eru sóttar úr frumkristinni hefð almennt. Hér má nefna kærleika (ἀγάπη),⁵⁶ mildi (ἐπιείκεια),⁵⁷ góðsemi (ἀγαθοποιΐα),⁵⁸ gestrisni (φιλοξενία)⁵⁹ og bróðurkærleika (φιλαδελφία),⁶⁰ ásamt ýmsum öðrum eiginleikum og gildum sem víða eru rómuð í frumkristnum ritum.⁶¹

Það er ljóst að af þessum dygðum skipar ἀγάπη (agapē, kærleikur) áberandi sess, enda er engin önnur dygð jafn miðlæg í frumkristni hvað siðfræði varðar.⁶² Sérstaka umfjöllun um ἀγάπη má finna í köflum 49–50, þar sem orðið sjálft (þ.e.a.s. nafnorðið eingöngu) kemur níttján sinnum fyrir. Umfjöllunin er bæði almenn og sértæk, bæði tengd guðlegum kærleika, sem og mannlegum.

⁴⁵ 1Klem 21.8; 30.8; 31.4; 44.3; 56.1; 58.2. Sbr. ταπεινοφροσύνην (2.1; 13.1, 3; 16.1, 2, 17; 17.2; 30.3; 48.6; 62.2) og ταπεινόφρων (19.1; 38.2). Sbr. einnig ταπεινοῦν (18.7; 19.1; 59.3), ταπεινός (30.2; 55.6; 59.3, 4) og ταπεινωσις (16.7; 53.2; 55.6). Sjá frekari umfjöllun í: Bowe, *Church*, bls. 112; Walter Grundmann, „ταπεινός κτλ.“, *Theological Dictionary of the New Testament* 8, ritsj. Gerhard Kittel og Gerhard Friedrich, þýð. Geoffrey W. Bromiley, Grand Rapids: Eerdmans, 1972, bls. 1–26.

⁴⁶ 1Klem 1.3; 37.5. Sbr. ὑποτάσσειν (1.3; 2.1; 20.1; 34.5; 38.1; 57.1–2; 61.1) og ὑποταταγμένος (37.2).

⁴⁷ 1Klem 9.3; 10.2, 7; 19.1; 63.1. Sbr. ὑπακούειν (7.6; 9.1; 57.4; 58.1) og ὑπήκοος (10.1; 13.3; 14.1; 60.4; 63.2).

⁴⁸ Bowe, *Church*, bls. 112–121 (sérstaklega 115, 118).

⁴⁹ 1Klem 1.1; 2.6; 3.2; 14.2; 46.9; 51.1; 54.2; 57.1; 63.1. Sbr. στασιάσειν (4.12; 43.2; 46.7; 47.6; 49.5; 51.3; 55.1).

⁵⁰ 1Klem 3.2; 5.5; 6.4; 9.1; 14.2; 44.1; 54.2.

⁵¹ 1Klem 2.6; 46.5, 9; 49.5; 54.2.

⁵² 1Klem 3.2, 4; 4.7–13; 5.2–5; 6; 9.1; 14.1; 39.7; 43.2; 45.4; 63.2.

⁵³ 1Klem 3.2; 4.7, 13; 5.2. Það er mögulegt að orðin ζήλος og φθόνος séu í raun tvö orð fyrir sama hugtak í 1Klem.

⁵⁴ 1Klem 13.1; 14.1; 16.2; 21.5; 35.5. Sbr. ἀλαζονεύειν (2.1; 38.2) og ἀλαζών (57.2).

⁵⁵ 1Klem 16.2; 30.1; 35.5. Sbr. ὑπερήφανος (30.2; 49.5; 57.2; 59.3). Í 30.1 og 35.5 má sjá sérstaka lastalista.

⁵⁶ 1Klem 21.7, 8; 33.1; 49–50; 51.2; 53.5; 54.1; 55.5; 56.4; 62.2. Sbr. ἀγαπᾶν (3.1; 15.4; 18.6; 22.2; 29.1; 59.2, 3) og ἀγαπητός (1.1; 7.1; 8.5; 12.8; 16.17; 21.1; 24.1, 2; 35.1, 5; 36.1; 43.6; 47.6; 50.1, 5; 53.1; 56.2, 16).

⁵⁷ 1Klem 13.1; 30.8; 56.1; 58.2; 62.2. Sbr. ἐπιεικής (1.2; 29.1).

⁵⁸ 1Klem 2.2, 7; 33.1; 34.2.

⁵⁹ 1Klem 1.2; 10.7; 11.1; 12.1. Sbr. φιλόξενος (12.3).

⁶⁰ 1Klem 47.5; 48.1.

⁶¹ Hér má helst nefna sjálfstjórn (ἐγκράτεια, 35.2; 38.2; 62.2; 64.1; sbr. 30.3), þolgæði (ὕπομονή, 5.5, 7; 62.2; 64.1; sbr. 45.8), langlundargeð (μακροθυμία, 13.1; 62.2; 64.1; sbr. 19.3; 49.5), iðrun (μετάνοια, 7.4–6; 8.1–2, 5; 57.1; 62.2; sbr. 7.7; 8.3) og þýðleika (πραΰτης, 21.7; 30.8; 61.2). Sérstakir dygðalistar eru tilgreindir í 35.2; 62.2; 64.1. Aðrar dygðir liggja nær trúarlegum skyldum fremur en siðferðilegum, þótt oft sé erfitt að greina þar á milli, eins og trúræknir (εὐσέβεια, 1.2; 11.1; 15.1; 32.4; sbr. 2.3; 50.3; 61.2; 62.1) og trúfesti (πίστις, 1.2; 3.4; 5.6; 6.2; 10.7; 12.1, 8; 22.1; 26.1; 27.3; 31.2; 32.4; 35.2; 42.5; 55.6; 58.2; 60.4; 62.2; 64.1; sbr. 9.4; 10.1; 12.7; 17.5; 27.1; 34.4; 35.5; 39.4; 42.3, 4; 43.1; 48.5; 60.1; 62.3; 63.3).

⁶² Mikið hefur verið fjallað um mikilvægi dygðarinnar ἀγάπη í frumkristni; sjá t.d.: Ceslas Spicq, *Agape dans le nouveau testament 3*, Paris: Gabalda, 1958–1959; Robert Joly, *Le vocabulaire chrétien de l'amour, est-il original?* Brussel: Presses Universitaires de Bruxelles, 1968; Victor P. Furnish, *The Love Command in the New Testament*, Nashville: Abingdon, 1972; Marius Reiser, „Love of Enemies in the Context of Antiquity“, *New Testament Studies* 47/2001, bls. 411–427; Oda Wischmeyer, *Liebe als Agape: Das frühchristliche Konzept und der moderne Diskurs*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2015 (í enskri þýðingu: *Love as Agape: The Early Christian Concept and Modern Discourse*, þýð. Wayne Coppins, Waco: Baylor University Press, 2021). Um ἀγάπη í beinu samhengi við þessa grein, sjá: Thorsteinnsson, *Roman Christianity*, bls. 96–100, 108–113, 123–126, 156–166, ásamt frekari tilvísunum.

Samkvæmt Klemensi er *ἀγάπη* það sem „tengir okkur við Guð“ (49.5), en sú tenging er reyndar ofar mannlegum skilningi (v. 2). Klemens nýtir þessa dygd allra kristinna dygða til að hafa áhrif á deiluðila í Korintu. Hann skrifar: „Kærleikurinn umber alla hluti og er langlyndur gagnvart öllu. Það er ekkert óheflað í kærleikanum, ekkert hrokafullt (*ὕπερήφανον*). Kærleikurinn inniheldur enga flokkadrætti (*σχίσμα*), kærleikurinn skapar enga misklíð (*οὐ στασιάζει*), kærleikurinn gerir allt með einhug (*ἐν ὁμονοίᾳ*)“ (49.5). Það er ekki hægt að segja að Klemens gefi skýr dæmi um það á hvern hátt *ἀγάπη* birtist í samskiptum fólks, þ.e.a.s. hvernig fólk „framkvæmir“ kærleikann. Stundum virðist *ἀγάπη* einfaldlega vera jafnað saman við það að gera góða hluti, líkt og gefið er til kynna í 33.1: „Hvað eigum við þá að gera, kæru systkin? Eigum við að vera aðgerðalaus hvað góðverk varðar og hætta að stunda kærleika?“ Spurningin er retórísk og svar Klemensar er að sjálfsögðu neikvætt: Nei, „heldur skulum við af einlægni og ákefð keppast við að inna af hendi sérhvert gott verk“.⁶³ Almennt má því segja að Klemens leitist ekki við að skilgreina nánar hvað felst í hugtakinu *ἀγάπη*, enda ekki um heimspekilegt kenningarit að ræða. Dygðin virðist fremur vera sett fram sem eins konar undirliggjandi afstaða eða vilji til góðra verka, en það eru praktískar birtingarmyndir slíkrar afstöðu sem Klemens vill miðla og ræða.

Sem dæmi um slíka birtingarmynd má nefna líkingu við mannslíkamann sem höfundur beitir til að leggja áherslu á einingu og félagslega ábyrgð. Fyrirmynd þeirrar líkingar má eflaust finna í bréfum Páls (1Kor 12.12–31; Róm 12.4–8), eins og við munum koma að hér á eftir, en líkingin var einnig vel þekkt meðal heimspekinga og sagnaritara.⁶⁴ Eftir að hafa tekið skipulag og aga rómverska hersins sem dæmi um æskilega nálgun segir Klemens: „Tökum líkama (*σῶμα*) okkar sem dæmi. Höfuðið er ekkert án fótanna, líkt og fætarnir eru ekkert án höfuðsins. Þeir limir líkama okkar sem taldir eru sístir eru nauðsynlegir og gagnast öllum líkamanum. En allir vinna þeir saman og gefa sig sömu undirgefni á vald til að tryggja velsæld alls líkamans“ (37.5). Hvatningin felur að sjálfsögðu í sér að allt fólk í kristnum söfnuðum, þar á meðal í Korintu, eigi að vinna saman að sameiginlegu markmiði. Sumir meðlimir sinni því hlutverki að vera „höfuðið“ en aðrir séu aftur á móti „fætur“. Áherslan er m.ö.o. sú að þessi hlutverk séu fastmótuð og að hverjum og einum beri að gangast við sínu hlutverki, heildinni til góða.

⁶³ Sbr. 54.1 þar sem þeim eiginleika að vera „fylltur af kærleikanum“ er líkt við það að vera „göfugur“ (*γενναῖος*) og „samúðarfullur“ (*εὐσπλαγγος*).

⁶⁴ Sjá einkum Cícero, *Fin.* 3.62–63; Livíus, *Ab urbe cond.* 2.32; Diónýsíos frá Halikarnassus, *Ant. rom.* 6.86; Seneca, *Ep.* 95.51–53; *Ira* 2.31.7; Epíktetos, *Dis.* 2.5.24–26; 2.10.4. Gagnlega umfjöllun má finna í: Ruth I. Hicks, „The Body Political and the Body Ecclesiastical“, *Journal of Bible and Religion* 31/1963, bls. 29–35; John K. McVay, „The Human Body as Social and Political Metaphor in Stoic Literature and Early Christian Writers“, *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 37/2000, bls. 135–147; Michelle V. Lee, *Paul, the Stoics, and the Body of Christ*, SNTSMS 137, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Siðfræðileg arfleifð Páls í Róm: Vitnisburður Klemensar

Klemens kemur víða við í umfjöllun sinni og það er ljóst að hann sækir hugmyndafræðilegan og ritningarlegan efnivið úr ýmsum áttum.⁶⁵ Úr brunni gyðinglegra rita vitnar hann í Mósebækur, spámannaritin, spekiritin og Davíðs-sálma (í grískri þýðingu). Auk þess vísar hann í fáein orð Jesú (samansafn úr hefðum sem við sjáum í Matt og Lúk). Í siðfræðilegu tilliti virðist hann þó fyrst og fremst sækja í smiðju Páls postula. Það er engum blöðum um það að fletta að Páll sjálfur er mikilvæg fyrirmynd í augum Klemensar. Þegar sá síðarnefndi teflir fram postulunum Pétri og Páli sem dæmum um þolgæði frammi fyrir erfiðleikum og ofsóknum er það Páll sem er í brennidepli. Báðum postulunum er vissulega lýst sem „hinum mestu og réttlátustu máttarstólpum“ (5.2–3) og Pétur er rómaður fyrir þrautseigju sína (v. 4) en það var Páll sem „sýndi leiðina að verðlaunum þolgæðis“ og það var Páll sem „kenndi öllum heiminum réttlæti“ og reyndist „besta fordæmið um þolgæði“ (v. 5–7).

Það er heldur engum blöðum um það að fletta að Klemens þekkti til sumra bréfa Páls.⁶⁶ Þetta gildir sérstaklega um Fyrra Korintubríf sem hann nefnir beinlínis. Páll hafði sent bréfið til Korintu nokkrum áratugum áður og Klemens gengur greinilega út frá því að Korintumenn hafi varðveitt það bréf: „Takið upp bréf hins blessaða Páls postula. Hvað skrifaði hann ykkur fyrst, í upphafi fagnaðarerindisins?“ (47.1–2). Hér á Klemens við upphaf Fyrra Korintubrúfs, þar sem hann tekur síðan að rekja það sem Páll skrifaði í 1Kor 1.10–17. Það má einnig teljast líklegt að óðurinn til kærleikans í 1Klem 49–50 (sbr. sérstaklega 49.5) sé byggður á óði Páls til kærleikans í 1Kor 13 (sbr. sérstaklega v. 4–7).⁶⁷ Við höfum þegar séð hvernig Klemens líkir félagslegum hlutverkum við mannlíkamann (37.5) sem eflaust er innblásið af sömu líkingu í 1Kor 12.12–31.⁶⁸

Í ljósi þess að Rómurbúinn Klemens hefur haft aðgang að bréfi sem Páll hafði sent til Korintu nokkrum áratugum áður er óhætt að ganga út frá því sem vísu að hann hafi einnig haft aðgang að (afriti af)⁶⁹ bréfi Páls til Rómurbúa, sem hafði reyndar verið sent frá Korintu á sínum tíma. Því til stuðnings verða nefnd tvö dæmi.⁷⁰ Í fyrsta lagi er nánast öruggt að Klemens sé að nýta sér Rómverjabréfið í 35.5–6. Í v. 5 er vísun í lastalistann í Róm 1.29–30, en margir af þeim löstum sem þar eru nefndir koma hvergi annars staðar fyrir í bréfum Páls.⁷¹ Í

⁶⁵ Sjá ítarlega umfjöllun í: Donald A. Hagner, *The Use of the Old and New Testaments in Clement of Rome*, NovTSup 34, Leiden: Brill, 1973. Um möguleg áhrif stóuspeki í 1Klem, sjá: W.C. van Unnik, „Is 1 Clement 20 Purely Stoic?“ *Vigiliae Christianae* 4/1950, bls. 181–189; Lampe, *From Paul*, bls. 207–215 (Lampe færir rök gegn stóískum áhrifum).

⁶⁶ Auk 1Kor, sem Klemens þekkti, og Róm, sem hann þekkti áreiðanlega, telur Hagner að Klemens hafi líklega þekkt (og notað) Gal, Ef, Fil, 1Tím og Tít, og mögulega einnig 2Kor, Kól og 2 Tím, þ.e.a.s. ef öll bréf eru tekin til skoðunar sem eignuð voru Páli í ritsafni Nt (*Use*, bls. 220–237).

⁶⁷ Þessa skoðun má t.a.m. sjá í Barbara E. Bowe, „The Rhetoric of Love in Corinth: From Paul to Clement of Rome“, *Common Life in the Early Church: Essays Honoring Graydon F. Snyder*, ritstj. Julian V. Hills o.fl., Harrisburg: Trinity, 1998, bls. 255–256; Hagner, *Use*, bls. 200.

⁶⁸ Frekari tilvísanir í 1Kor má mögulega finna í 1Klem 24.1 (sbr. 1Kor 15.20); 34.8 (sbr. 1Kor 2.9).

⁶⁹ Hagner telur að Klemens hafi líklega haft aðgang að upprunalegu handriti Rómverjabréfsins (*Use*, bls. 214). Það verður hvorki stutt né hrakið.

⁷⁰ Frekari dæmi og rökstuðning má finna í Hagner, *Use*, bls. 216–220.

⁷¹ Allir nema síðustu tveir lestirnir í 1Klem 35.5 eru til staðar í Róm 1.29–30. Í Róm 1.29–30 má finna nokkra aðra lesti, en orðaröð beggja höfunda er sú sama í þessari upptalningu og fjögur sameiginlegu orðanna eru

kjölfar lastalistans heldur Klemens því fram að „þau sem gera þessa hluti [séu] fyrirlitleg í augum Guðs“ (málfræðilegt karlkyn hjá höfundu) og bætir svo við: „en ekki aðeins þau sem gera þetta, heldur einnig þau sem gefa þeim samþykki sitt“ (v. 6). Þessi síðustu orð eru nánast þau sömu og við sjáum í Róm 1.32.⁷²

Í öðru lagi er sá samræðustíll sem Klemens beitir af og til í bréfi sínu mjög líklega undir beinum áhrifum frá samræðustíl Rómverjabréfsins. Slíkur stíll, sem í fræðilegri umræðu er oft nefndur *dátríba*,⁷³ felur til að mynda í sér retórískar spurningar á borð við *τί δὲ εἶπωμεν* („Hvað eigum að segja?“ 18.1), *τί οὖν ποιήσωμεν* („Hvað eigum við þá að gera?“ 33.1) eða *τί γάρ* („Hvað þá?“ 39.4).⁷⁴ Páll beitir samræðustílnum óspart í Rómverjabréfinu,⁷⁵ en ekki að sama skapi í öðrum bréfum.⁷⁶

Auk þessara formlegu þátta má sjá ýmislegt sameiginlegt efnislega í síðfræði Klemensar og Páls í Rómverjabréfinu. Tilgáta mín er sú að þetta stafi af því að Klemens vísi ekki aðeins til bréfs Páls heldur nýti hann sér síðfræði Rómverjabréfsins með beinum hætti við mótun eigin kenninga og eigin röksemdafærslu í þeim efnunum. Ef sú tilgáta er rétt bendir það einnig til þess að Rómverjabréf Páls hafi notið þeirrar stöðu að vera mikilvægur brunnur kristinna kenninga á þessum tíma í Róm. Það eru reyndar vísbendingar um að höfundur Fyrra Pétursbréfs, sem var að öllum líkindum skrifað í Róm á síðari hluta fyrstu aldar,⁷⁷ hafi einnig nýtt sér Rómverjabréfið sem fyrirmynd og efnivið í skrifum sínum.⁷⁸

Eitt helsta dæmið um framlag Páls til síðfræði Fyrra Klemensarbréfs er umfjöllun höfundar um kærleikann, *ἀγάπη*, og sú áhersla sem Klemens leggur á hann. Í framsetningu Klemensar er *ἀγάπη* æðsta dygðin (það sama gildir um 1Pét), rétt eins og hjá Páli — það er fyrst og fremst Páll og Pálshefðin (ásamt höfundu 1Jóh) sem leggur áherslu á *ἀγάπη* sem æðstu dygðina í ritum Nýja testamentisins.⁷⁹ Það er vissulega svo að *ἀγάπη* er ekki jafn áberandi þáttur í lýsingu Klemensar á góðri síðfræði og hjá Páli, en eins og við höfum séð, leikur

hvergi nefnd annars staðar í Pálsbréfum. Síðustu tveir lestirnir sem Klemens bætir við eru hégómi (*κενοδοξία*) og ógestrisni (*ἀφιλοξενία*), sem kunna að endurspeglu viðhorf hans til stöðunnar í Korintu.

⁷² 1Klem 35.6b: οὐ μόνον δὲ οἱ πράσσοντες αὐτά, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες αὐτοῖς, sbr. Róm 1.32c: οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσιν τοῖς πράσσουσιν.

⁷³ Um notkun samræðustílsins í grísk-rómverskum bréfum, einkum í tengslum við Rómverjabréfið, sjá: Runar M. Thorsteinsson, *Paul's Interlocutor in Romans 2: Function and Identity in the Context of Ancient Epistolography*, ConBNT 40, Stokkholmi: Almqvist & Wiksell, 2003, bls. 123–150, ásamt frekari tilvísunum. Sbr. einnig Rúnar M. Þorsteinsson, „Bréf Nýja testamentisins í ljósi grísk-rómverskra bréfaskrifta“, *Ritrið Guðfræðistofnunar* 44/2017, bls. 75–94, hér 91–92.

⁷⁴ Önnur dæmi: 1Klem 35.3 (*τίνα οὖν ἄρα ...*), 5 (*πῶς δὲ ἔσται τοῦτο ...*); 36.6 (*τίνας οὖν ...*); 45.6 (*τί γάρ εἶπωμεν ...*). Það er lýsandi að spurningu Klemensar í 33.1 (*τί οὖν ποιήσωμεν, ἀδελφοί*) er fylgt eftir með annarri spurningu þar sem röng ályktun er dregin af því sem á undan fer og er síðan hafnað með sterka neitunarforminu *μηθαμῶς*. Þetta er aðferð sem er einkennandi fyrir samræðustíl Páls í Rómverjabréfinu (sbr. 3.3, 5, 7, 9; 6.1, 15; 7.7, 13; 9.14).

⁷⁵ Sjá einkum Róm 3.1–9, 27–31; 4.1; 6.1–2, 15; 7.7, 13; 8.31; 9.14, 19–20, 30–32; 10.18–19; 11.1, 7, 11.

⁷⁶ Dæmi um samræðustíl má sjá í 1Kor 4.7; 6.15; 7.16, 21; 8.10–11; 10.18–20; 14.15–17, 26; 15.35–37; Gal 2.17; 3.19, 21. Ekkert af þessum dæmum inniheldur þó spurningar eins og *τί δὲ εἶπωμεν* eða *τί οὖν ποιήσωμεν*, sem 1Klem á sammerkt með Rómverjabréfinu. Spurnarformið *τί γάρ* kemur fyrir í Fil 1.18 (eins og í Róm 3.3), en slíkur stíll er annars ekki notaður í því bréfi.

⁷⁷ Flestir fræðimenn eru á því að staðsetningin „Babýlon“ í 1Pét 5.13 sé figúratíf tilvísun í Róm (sem e.k. „útleðdarstað“). Ritunartími 1Pét er líklega u.þ.b. 70–95. Það má teljast afar ólíklegt að raunverulegur höfundur bréfsins hafi verið „Pétur postuli“ (1.1). Almenna umfjöllun og frekari tilvísanir má finna í: David G. Horrell og Travis B. Williams, *1 Peter: A Critical and Exegetical Commentary 1*, ICC, London: T&T Clark, 2023, bls. 100–197.

⁷⁸ Thorsteinsson, *Roman Christianity*, bls. 105–116.

⁷⁹ Þess má geta að nafnorðið *ἀγάπη* kemur einungis tvisvar fyrir í samstofna guðspjöllunum (Matt 24.12; Lúk 11.42).

lítill vafi á því að Klemens telur þessa dygð vera miðlæga sem grunn að góðri hegðun. Sú staðreynd að Klemens gerir ekki tilraun til að færa rök fyrir því að *ἀγάπη* sé eða eigi að vera miðlæg (líkt og Páll gerir gjarnan), heldur gengur út frá því að hún sé það, bendir til þess að dygðin hafi þegar hlotið þennan sess meðal kristinna í Róm þegar Fyrra Klemensarbréf var skrifað. Þar hafa siðfræðilegar áherslur Páls, a.m.k. í Fyrra Korintubrési og Rómverjabréfinu, gegnt mikilvægu hlutverki.

Klemens einblínir þó meira á eiginleg birtingarform dygðarinnar *ἀγάπη*, sérstaklega hvað félagslega þætti varðar, eins og einingu og gagnkvæma ábyrgð. Við sáum dæmi um slíkt hér fyrir ofan þegar Klemens líkir félagslegum hlutverkum við virkni líkamans, en sú líking er að öllum líkindum (a.m.k. að hluta til) sótt til Fyrra Korintubrés og Rómverjabréfsins. Í umfjöllun sinni um „líkamann“ leggur Klemens áherslu á að hver og einn safnaðarmeðlimur starfi í samræmi við þá náðargjöf (*χαρίσματος*) sem hann hefur hlotið (38.1). Sá sem er „sterkur“ (ὁ ἰσχυρός) sinni þeim sem er „veikburða“ (τὸν ἀσθενῆ) (v. 2). Þessi orð endurspeglar boðun Páls í Róm 12–15. Rétt eins og Páll í Róm 12.4–8 færir röksemdafærsla Klemensar frá „líkamanum“ til spurninga um náðargjafir og gagnkvæm tengsl safnaðarmeðlima. Klemens notar sömuleiðis hugtökin „sterkur“ og „veikburða“ í þessu samhengi, á líkan hátt og Páll gerir í Róm 14–15.⁸⁰

Það er jafnframt líklegt að það jákvæða viðhorf sem við sjáum í Fyrra Klemensarbrési til veraldlegra yfirvalda sé að einhverju leyti byggt á boðskap Páls í Róm 13.1–7. Páll hvetur þar lesendur sína og áheyrendur í Róm til að sýna rómverskum yfirvöldum hlýðni (*ὑποτασσέσθω*) þar sem vald þeirra (*ἐξουσία*) kemur frá Guði. Hér er gagnlegt að koma auga á það að sömu áherslu er að finna í Fyrra Pétursbrési (einkum í 2.13–17),⁸¹ en sú áhersla er einmitt helsti snertipunktur þess brés og Fyrra Klemensarbrés, sem bæði voru rituð í Róm á síðari hluta fyrstu aldar. Boðskap Páls um hlýðni við veraldleg yfirvöld er hvergi annars staðar að finna í bréfum hans.

Af ofangreindu má draga þá ályktun að ýmsa þungamiðjuþætti í siðfræðilegum boðskap Klemensar megi rekja til boðskapar Páls postula, einkum í Rómverjabréfinu og Fyrra Korintubrési. Að þessu leyti endurspeglar Fyrra Klemensarbréf sterka arfleifð Páls meðal kristinna í Róm í lok fyrstu aldar.

Lokaorð

Í þessari grein var fjallað um Fyrra Klemensarbréf og einblínt á siðfræðilegar áherslur ritsins og rætur þeirra í Róm í lok fyrstu aldar. Rannsóknir á sögulegu samhengi ritsins voru reifaðar. Spurningin um félagslegan bakgrunn höfundar (eða höfunda) var könnuð og tilgátur fræðimanna kynntar í því sambandi. Gefið var almennt yfirlit yfir helstu áherslur höfundar í siðfræðilegum efnunum.

⁸⁰ Sbr. Róm 14.1–2; 15.1. Rétt er að taka það fram að Páll notar orðið *δυνατός* í 15.1 fremur en *ἰσχυρός*, en merkingarmunur er nánast enginn í þessu samhengi. Hvað hina „veiku“ varðar talar Páll um *τὸν ἀσθενοῦντα τῆ πίστει*, sem í samhengi textans hefur trúarlega skírskotun, en áhersla Klemensar er fyrst og fremst félagsleg.

⁸¹ Höfundur 1Pét hvetur þar lesendur til að hlýðnast (*ὑποτάγητε*) rómverskum yfirvöldum og „heiðra keisarann“ (*τὸν βασιλέα τιμᾶτε*).

Jafnframt var sett fram tilgáta um helsta áhrifavald Klemensar hvað siðfræði varðar.

Almennar niðurstöður greinarinnar eru þær að höfundur Fyrra Klemensarbréfs virðist hafa notið nokkuð sterkrar félagslegrar stöðu meðal kristinna í Róm. Ýmis félagsleg viðhorf Klemensar virðast auk þess hafa verið fremur hefðbundin á rómverskan mælikvarða og fallið vel að viðteknu kerfi verndara og skjólstaðinga. Ef til vill var höfundur frelsingi úr háttsettri fjölskyldu. Klemens kynnir *ἀγάπη*, kærleika, sem megindygd kristinna, en siðfræðilegar áherslur bréfsins eru mótaðar af viðleitni höfundar til að einblína á raunveruleg birtingarform *ἀγάπη* og annarra dygða. Markmið Klemensar og tilefni bréfsins hafa þar eflaust hlutverki að gegna. Helsti áhrifavaldur Klemensar í siðfræðilegu tilliti var Páll postuli. Að því leyti má segja að Fyrra Klemensarbréf sé ávöxtur arfleifðar Páls í Róm.⁸²

⁸² Ég vil þakka (nafnlausum) ritrýnum *Ritradar Guðfræðistofnunar* fyrir vandaða yfirferð og mikilvægar ábendingar við vinnslu þessarar greinar.